

thought occurs, the consistent deployment of the topic. Therefore, the development of oral coherent monologue speech in this category of children is an important aspect in the implementation of their communication, socialization and learning. In the context of inclusive education, this problem becomes even more urgent, since children with speech disorders learn together with their peers, whose speech develops according to the norm. This requires speech therapists to develop special techniques for the development of both oral and written speech, or to adapt or modify speech material in accordance with the age and individual characteristics of children with speech disorders. The article presents an analysis of the features of coherent speech of this category of children in the scientific literature, it is said that the lack of formation of oral speech of these children causes a decrease in their readiness to use language units and awareness of its sign system, which provides special reading and writing skills, the development of communicative abilities, the need for a differentiated correctional and developmental approach to learning is justified. The conditions and special methods of developing coherent oral speech are defined, which provides for several consecutive stages in working on texts of various organizations, such as chain and parallel. Among the stories of the chain organization of text construction, we consider a retelling, a story based on a plot picture, a series of plot pictures; parallel – various types of descriptions. Various training exercises, techniques, didactic speech and schematic materials of correctional work on texts are proposed. It is indicated that with the correct organization and conduct of correctional and developmental work, a speech therapist teacher or teacher's Assistant will help children overcome their existing speech disorders and Master school knowledge.

Key words: inclusive education, oral coherent speech, primary school students with speech disorders.

DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2024.46.12>

УДК 376:37.02:159.97

I.M.Матющенко

irina-100@meta.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0684-4154>

ДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СВІДОМОСТІ У ДІТЕЙ З МЕНТАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В АСПЕКТІ ЇХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуті теоретико-методологічні підходи щодо визначення проблеми соціалізації дітей з ментальними порушеннями в аспекті реалізації принципу свідомості в освіті. Зазначається, що окреслена категорія дітей потребує особливого підходу та уваги, що в свою чергу вимагає від сучасної системи освіти створення сприятливих психолого-педагогічних умов. Створення сприятливих психолого-педагогічних умов для дітей з ментальними порушеннями сприятиме їх соціальному розвитку та адаптації до життя у суспільстві та матиме велике значення для підвищення їхнього життєвого рівня та самовизначення.

Проаналізовано загальну та спеціальну психолого-педагогічну літературу щодо розуміння сутності принципу свідомості та соціалізації, зокрема, розглянуто види, механізми та її вплив на успішний перебіг адаптованості дітей з ментальними порушеннями в новій соціальній групі однолітків.

Ключові слова: принцип свідомості, соціалізація, адаптація, діти з ментальними порушеннями.

Постановка проблеми. Сучасна система спеціальної освіти в Україні спрямована на оптимізацію та зміну освітньої траєкторії у плані пошуку нових підходів щодо сприяння соціалізації та адаптації дітей з ментальними порушеннями. Варто підкреслити, що одним із важливих завдань спеціальної освіти є сприяння соціалізації в аспекті реалізації принципу свідомості дітей з ментальними порушеннями.

Ми вважаємо за доцільне розглянути питання процесу соціалізації дітей з ментальними порушеннями з точки зору принципу свідомості, оскільки це може принести нові уявлення та підходи щодо оптимізації педагогічного супроводу дітей окресленої категорії та має на меті розкрити основні аспекти та механізми використання цього принципу у практиці спеціальної освіти.

Реалізація принципу свідомості у дітей з ментальними порушеннями в аспекті їх соціалізації дозволить зрозуміти важливість врахування індивідуальних особливостей окресленої категорії школярів при організації навчального процесу та сприятиме їхньому успішному навчанню, соціальній адаптації та особистісному розвитку загалом.

Саме тому, розуміння та всебічна підтримка у плані соціальної інтеграції всіх членів суспільства, включаючи дітей з ментальними порушеннями, постає одним із ключових завдань для сучасної освітньої системи.

Аналіз досліджень і публікацій. Реалізація педагогічного процесу в навчальних закладах базується на теоретичних засадах, в яких ключовим елементом є принципи. У свою чергу, вітчизняна педагогіка визнає принцип свідомого навчання та виховання, як один із ведучих загальних принципів. Щодо навчання, зазначений принцип конкретизується, як принцип свідомості та активності, у свою чергу для виховання – як єдність свідомості і поведінки.

Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури І.Бех, М.Боришевський, І.Булах, С.Кучеренко, С.Максименко, О.Столяренко, Л.Прохоренко, О.Хохліна та ін. принцип свідомості в навчанні і вихованні тісно взаємопов'язані із принципом єдності свідомості і діяльності. Сама діяльність, спілкування та інші форми активності людини відіграють ключову роль у розвитку психіки та її найвищої форми – свідомості.

У цьому плані вчені виділяють наступні основні характеристики свідомості, а саме:

- об'єктивне віддзеркалення властивості предмету, непов'язане зі ставлення особи до цього предмету;
- здатність до рефлексії, включаючи самоспостереження та самоаналіз;
- знакова опосередкованість, переважно за допомогою мови;
- можливість регулювання власної активності;
- осмисленість відображення та розуміння його суті;
- предметність (здатність відображати певний предмет);
- цілеспрямованість активності, що спрямована на відображення в формі ідеального об'єктивної дійсності.

Зокрема, у дослідженні О.Столяренко (2012) свідомість розглядається, як унікальна людська форма відображення, а вона відрізняється тим, що це ідеальне відображення, яке вже має форму знань. Також зазначається, що головне в ідеальному полягає у тому, що воно є продуктом суспільно-історичного розвитку.

С.Кучеренко (2009) стверджує, що свідомість існує у різних формах та здійснює різноманітні функції. Зокрема, автор виділяє дві її основні форми: побутовий та рефлексивний пласти свідомості. Побутова свідомість, що служить відображенням оточуючої реальності через призму значень, діє неперервно, поки особа знаходиться у стані бадьорості. У той час як свідомість, яка відповідає за регуляцію діяльності, не є постійною, а вимагає активного залучення тільки у випадках, коли ситуація вимагає свідомого контролю. Ця форма свідомості може припинитися, наприклад, коли особа здійснює автоматизовані дії, які не потребують уваги. Водночас рефлексивна свідомість передбачає відведення часу для роздумів в потоці безперервного досвіду та високий рівень активності особистості, що перевищує непрямі потреби ситуації.

Виходячи із зазначеного, ми розуміємо, що свідомість виявляється у психіці через довільні, контрольовані психічні функції, такі як довільне сприймання, уявлення, пам'ять та ін.

Зокрема, свідомість у процесі навчання вказує на його стабільність, що підтверджується успішним застосуванням отриманих знань на практиці, а також можливістю гнучкого та контрольованого здійснення учбово-практичних дій.

В контексті нашого дослідження ми розглядаємо принцип свідомості, як одним із основоположних принципів дидактики, що передбачає усвідомлення учнями мети, завдань, мотивів та сенсу навчальної діяльності.

Важливим аспектом цього принципу є свідоме ставлення до мети, завдань та результатів діяльності. Учні повинні розуміти, чого вони хочуть досягти, які завдання для цього потрібно виконати, і як оцінювати результати своєї роботи. Також важливо розуміти мотиви та сенс навчальної діяльності, що робить її цікавішою та значущою для учнів.

У цьому плані розглядаючи усвідомленість в контексті навчання особи Я.Чаплак та Г.Чуйко (2021) визначають її як комплексний феномен, що включає в себе:

- метапізнання (розуміння та контроль власних когнітивних процесів, таких як сприйняття, увага, пам'ять, мислення та навчання);

- мотивацію (усвідомлення цілей та сенсів навчання, наявність стійкого інтересу до навчальної діяльності);
- рефлексію (аналіз та оцінка власних дій, емоцій та думок, що виникають у процесі навчання);
- самоконтроль (вміння керувати власною поведінкою, емоціями та вольовими зусиллями);
- відповідальність (усвідомлення власних зобов'язань та готовність нести відповідальність за результати навчальної діяльності).

О.Хохліна (2014) доводить, що усвідомлення тісно пов'язане з досвідом особистості. При цьому, усвідомлення можна розділити на дві категорії: актуально усвідомлене – це той зміст, що є об'єктом усвідомленої діяльності особистості, прямою метою якої є його досягнення; і те, що контролюється свідомістю – це той зміст, який вже був актуально усвідомленим, став досвідом і увійшов до структури поточної активності.

Вчена підкреслює, що актуально усвідомлене переходить до структури досвіду: знання (засвоєні), які застосовуються на практиці, уміння та інші аспекти. Це надає ефективності діяльності учня і його поведінки загалом. Отже, усвідомленість діяльності слід розглядати як показник її сформованості не лише на рівні актуального (того, що відбувається, сприймається і осмислюється в даний момент), але й на рівні вже засвоєного досвіду.

Дослідники також доводять, що першим важливим аспектом усвідомленості є метапізнання, яке передбачає розуміння та контроль над власними когнітивними процесами. Когнітивні процеси, які включають у себе сприйняття, увагу, пам'ять, мислення та навчання, визначаються як основні функції мозку, що забезпечують обробку та розуміння інформації, отриманої зовнішнім і внутрішнім сприйняттям.

У свою чергу, Л.Прохоренко (2015) зазначає, що другим аспектом є мотивація, яка визначається як усвідомлення цілей та сенсів навчання, а також наявність стійкого інтересу до навчальної діяльності. Мотивація з позиції педагогічної стратегії та методу, спрямованих на розвиток усвідомленості в навчанні, означає активне використання стимулів, що спонукають до навчання, а також застосування методів, спрямованих на підвищення зацікавленості учнів у здобутті знань та розвитку їхньої самооцінки.

Т.Слободянюк (2022) розглядає рефлексію, як аналіз та оцінку власних дій, емоцій та думок, що виникають у процесі навчання. Рефлексія в контексті педагогічного впливу спрямована на формування навичок самооцінки та саморефлексії учнів, що сприяє підвищенню їхньої ефективності та самостійності у навчальному процесі.

А.Давідчук (2017) залучає самоконтроль, який включає в себе вміння керувати власною поведінкою, емоціями та вольовими зусиллями. Педагогічний підхід до самоконтролю передбачає розвиток учнівської волі та самодисципліни через використання спеціальних методик та педагогічних прийомів, спрямованих на формування вміння контролювати свої дії та реакції на навчальні стимули.

Автор також стверджує, що важливим аспектом усвідомленості є відповідальність, яка визначається як усвідомлення власних зобов'язань та готовність нести відповідальність за результати навчальної діяльності. З педагогічної перспективи, відповідальність передбачає активну участь учнів у власному навчанні, їхнє залучення до прийняття рішень щодо навчальних завдань та результатів навчального процесу.

Отже, усвідомленість у контексті навчання включає в себе комплексний набір складових, які спільно сприяють розвитку та самореалізації особистості у навчальному процесі.

Різні питання та аспекти усвідомленої діяльності учнями з ментальними порушеннями на різних етапах онтогенезу у спеціальній психології та корекційній педагогіці досліджувались Віт.Бондарем, І.Дмитрієвою, І.Єременком, В.Липою, Г.Мерсіяною, М.Матвєєвою, С.Мироною, В.Синьовим, І.Татьяничиковою, О.Хохліною та ін. Вчені стверджують, що дітям з ментальними порушеннями властиве відставання у темпах становлення відносно ровесників із типовим розвитком через відсутність усвідомлення та використання можливостей до саморозвитку й самовдосконалення. Для них характерна інфантилізація життєво-сислової сфери особистості, що зумовлено низьким рівнем усвідомлення смисложиттєвих орієнтацій. Це проявляється в низькій цілеспрямованості, недорозвитку мотивації до діяльності та самоконтролю, недостатньому усвідомленні власного майбутнього тощо.

У зв'язку з цим, переважна більшість наукових досліджень в галузі корекційної педагогіки

стверджують, що однією з важливих складових процесу соціалізації дітей з ментальними порушеннями є формування у них усвідомленої діяльності, тобто вміння без зовнішнього контролю, допомоги і стимуляції з боку дорослого організувати свою діяльність і досягати поставлених цілей. Завдяки усвідомленій діяльності діти з ментальними порушеннями мають можливість стати більш самостійними та матимуть можливість задовольняти власні потреби та виконувати як навчальні, так і повсякденні завдання без стороннього супроводу.

При цьому, головною метою сучасної школи є підготовка дітей з ментальними порушеннями до самостійного життя, орієнтуючись на їхні індивідуальні здібності та перспективу розвитку. У свою чергу, система освітніх закладів покликана запропонувати відповідні форми самореалізації та самовираження з метою подальшого освоєння життєвого простору. Важливо підкреслити, що сприяння усвідомленій діяльності є запорукою успішної соціалізації дітей з ментальними порушеннями.

При цьому, не менш важливою є система роботи та складових педагогічного процесу, що спрямовані на забезпечення усвідомленості навчання, є важливим завданням в сучасній педагогічній науці. Їхня ефективна реалізація дозволить підвищити якість освіти та забезпечити глибоке розуміння та осмислення навчального процесу кожним учнем. Це завдання стає особливо актуальним у зв'язку з необхідністю адаптації освітніх систем до вимог сучасного суспільства, яке вимагає від учасників освітнього процесу активної участі та свідомого розвитку.

Система роботи з усвідомленістю навчання має базуватися на глибокому розумінні педагогом індивідуальних особливостей кожного учня, а також на розумінні процесів мислення та відчуттів. Вона передбачає створення стимулюючого середовища, яке сприяє активному осмисленню та усвідомленню навчального матеріалу. У цьому контексті важливо враховувати різноманітність індивідуальних шляхів усвідомлення та розуміння навчального матеріалу кожним учнем.

Крім того, система роботи з усвідомленістю навчання має передбачати використання різноманітних методів та прийомів, спрямованих на стимулювання мислення, аналізу та рефлексії. Вона також має включати в себе організацію діалогу між учнями та педагогом, що сприятиме обміну думками та враженнями, а також використання технологій, що дозволяють зробити навчальний процес більш доступним та зрозумілим для учнів.

Отже, розвиток усвідомленості в навчанні – це тривалий і багатогранний процес, який потребує спільних зусиль педагога та учня.

Урахування цих аспектів у педагогічному процесі сприятиме підвищенню рівня усвідомленості учнями з ментальними порушеннями навчальної діяльності, формуванню активної та відповідальної позиції, розвитку самостійності та креативності, а також підвищенню ефективності навчання та виховання.

Висновки, перспективи в подальших пошуках у напрямі дослідження. Головним пріоритетом вітчизняної системи освіти України є сприяння соціалізації дітей з ментальними порушеннями в нове соціальне середовище.

Успішний перебіг соціалізації окресленої категорії дітей напередодні їх входження в самостійну життєдіяльність в різних її сферах (у новому соціальному оточенні, родині, виробництві тощо) залежить насамперед від усвідомлення поставлених цілей і задач, які визначаються ними в процесі навчання в закладі освіти. Саме навчальний заклад є першою ланкою, який спрямовує дитину на становлення та усвідомлення найсуттєвіших передумов процесу соціалізації та сприяє засвоєнню та розвитку набутих знань, умінь та навичок.

Все вищезазначене значною мірою сприятиме подальшій соціалізації дітей з ментальними порушеннями та в свою чергу підвищить їх рівень життєвої компетентності та самовизначення.

Список використаних джерел:

1. **Давідчук А.О.** (2017) Психолого-педагогічні аспекти ціннісного самовизначення старшокласників // *Матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернетконференції* (м. Вінниця, 29-30 листопада 2017 р.). С. 38-41.
2. **Кучеренко С.** (2009) *Методологічні підходи до вивчення самосвідомості особистості підлітків та юнаків.* Психологія і суспільство. 134 с.
3. **Прохоренко Л.І.** (2015) *Мотиваційні чинники навчальної діяльності школярів із затримкою психічного розвитку // Особлива дитина: навчання і виховання.* № 1(73). С. 58-64.
4. **Слободянюк Т.Б.** (2022) *Формування педагогічної рефлексії: здійснення системної регуляції у майбутніх педагогів з мистецтвознавства // Наукові записки Малої*

академії наук України, №1(23), С. 110-119. <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-23-13> (дата звернення: 30.01.2024). 5. **Столяренко О.Б.** (2012) Психологія особистості: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 280 с. 6. **Чаплак Я.В., Чуйко Г.В.** (2021) Рефлексія як метакогнітивний феномен психології. *Psychological journal*. Volume 7, Issue 9 (53). С. 35-47. 7. **Хохліна О.П.** (2014) До проблеми суті свідомості. Хохліна О.П., Кущенко І.В., Гребенюк М.О. // *Загальна психологія: хрестоматія (у 3 ч.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, Ч.2. С.100-109.

References:

1. **Davydchuk A.O.** (2017) Psychological and pedagogical aspects of value self-determination of high school students // *Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference (Vinnytsia, November 29-30, 2017)*. P. 38-41. 2. **Kucherenko S.** (2009) Methodological approaches to the study of self-awareness of the personality of teenagers and young men. *Psychology and society*. 134 p. 3. **Prokhorenko L.I.** (2015) Motivational factors of educational activity of schoolchildren with mental retardation // *Special child: training and education*. No. 1(73). P. 58-64. 4. **Slobodyaniuk T.B.** (2022) The formation of pedagogical reflection: the implementation of systemic regulation in future art history teachers // *Scientific Notes of the Small Academy of Sciences of Ukraine*, No. 1(23), С. 110-119. <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-23-13> (date of access: 01/30/2024). 5. **Stolyarenko O.B.** (2012) *Personality Psychology: A Study Guide*. Kyiv: Center for Educational Literature, 280 p. 6. **Chaplak Y.V., Chuyko G.V.** (2021) Reflection as a Metacognitive Phenomenon of Psychology. *Psychological journal*. Volume 7, Issue 9 (53). С. 35-47. 7. **Khokhlina O.P.** (2014) Towards the Problem of the Essence of Consciousness. Khokhlina O.P., Kushchenko I.V., Grebeniuk M.O. // *General psychology: textbook (in 3 hours)*. Kyiv: National. Acad. internal cases, Part 2. P.100-109.

Matyushchenko, I. The article considers theoretical and methodological approaches to defining the problem of socialization of children with mental disorders in the aspect of implementing the principle of consciousness in education. It is noted that the outlined category of children needs a special approach and attention, which in turn requires the modern education system to create favorable psychological and pedagogical conditions. Creation of favorable psychological and pedagogical conditions for children with mental disorders will contribute to their social development and adaptation to life in society and will be of great importance for raising their standard of living and self-determination.

The general and special psychological and pedagogical literature on understanding the essence of the principle of consciousness and socialization was analyzed, in particular, the types, mechanisms and its influence on the successful course of adaptation of children with mental disorders in a new social group of peers were considered.

Key words: principle of consciousness, socialization, adaptation, children with mental disorders.

DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2024.46.13>
УДК373.3.015.311:81'342]:376-056.313

В.В. Михайленко
v.v.mihaylenko@npu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8318-2457>

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ ПРО ЗВУКО-СКЛАДОВУ СТРУКТУРУ СЛОВА В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розглянуто основні засади формування знань про звуко-складову структуру слова в учнів початкових класів з інтелектуальними порушеннями. Проаналізовано теоретичний та практичний матеріал щодо особливостей формування звуко-складової структури слова, виокремлено поняття «звукова структура», «складова структура», а також описано диференціацію цих понять. Висвітлено особливості сприйняття учнями з інтелектуальними порушеннями звукової структури в розрізі «звук» та «склад».

Ключові слова: психолінгвістика, звук, склад, алофема, учні початкових класів з інтелектуальними порушеннями.